

Kas ja kuidas vaidlustada vaesust, demokraatia puudust ja õiguskaitsse nappust? Vaade õigusriigile läbi Euroopa Inimõiguste Kohtu silmade

Prof. **Julia Laffranque**

Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunik, Tartu Ülikooli Euroopa õiguse professor

1. Põhiseadus ja Euroopa Inimõiguste Konventsioon (EIK, Konventsioon) peaksid toimima kui olulised mõõdupuud. Kuid kelle käes need mõõdupuud on: rahva, parlamendi, konstitutsioonikohtu? Kes avab ja sisustab vaesuse, demokraatia, õigusriigi ning õiguskaitsse mõisteid?
2. Kui tõsiselt suhtutakse põhiõigustesse praktikas? Kus ja kes on päästerõngas? Kas tegelikud hädasolijad jõuavad üldse kohtusse, julgevad sinna pöörduda, saavad endale kohtumenetlust majanduslikult lubada?
3. Õigusriik ja inimõigused. Moraal ja eksistentsialism. Inimene *versus* teine inimene, inimene *versus* avalik võim, riik *versus* Euroopa? Vastandamine *versus* lahendused?
4. Õigusriigi põhimõttele viitavad nii EIK preambula kui ka Euroopa Nõukogu statuut. Euroopa Inimõiguste Kohus (EIÕK, Kohus) on alates 21. 02. 1975. aastal tehtud juhtivast kohtuotsusest õigusriigi põhimõtte kohta asjas *Golder v. Suurbritannia Ühendkuningriik* kasutanud õigusriigi mõistet kui tõlgendusvahendit arendamiseks edasi Konventsioonis kui elavas instrumendis tagatud subjektiivsete õiguste kaitset.
5. Euroopa Inimõiguste Kohus on õigusriigi põhimõttele andnud kolm peamist, üksteisega seotud tähendust:
 - a. riigi institutsiooniline raamistik (mh kohtute seaduslikkus, roll, sõltumatus ja suhe täitevvõimu; täitevvõimu ja seadusandja suhted; demokraatia põhimõte; valimisõigus; inimeste turvalisuse ja põhiõiguste tagamine);
 - b. seaduslikkuse põhimõte (mh õigusloome kvaliteet; õiguskindluse põhimõte; seaduse ees võrdsuse põhimõte);
 - c. õiglase kohtumenetluse põhimõte (mh kohtuvõimu järelevalve täitevvõimu üle; kohtusse pöördumise õigus; õigus tõhusale õiguskaitselahendusele; õigus menetlusele mõistliku aja jooksul; süütusepresumptioon; kaitseõigused; õigus kohtuotsuste täitmisele).

Kõikide nende põhimõtete eesmärgiks on kaitsta inimest omavoli eest.

6. Euroopa Inimõiguste Konventsioon ja sotsiaalsed põhiõigused – vaikus?!, välja arvatud EIK art 4 lg 2 (sunnitöö keeld); art 6 lg 3 c (õigus tasuta õigusabile) art 11 (ühinemisvabadus ja streigiõigus), protokoll nr 1 art 2 (õigus haridusele). Võrdle Euroopa Liidu põhiõiguste harta, kuid piirdugem käesolevas ettekandes EIK ja selle tõlgendustega.
7. Kas sotsiaalsed õigused on adresseeritud vaid avalikule võimule ja kas need loovad subjektiivseid õigusi? Vaeste õigused on vaesed õigused (*Pierre-Henri Imbert*).
8. Sotsiaalseid põhiõigusi on Euroopa Inimõiguste Kohus siiski tuletanud järgnevatest EIK artiklitest: 2 (õigus elule), 3 (piinamise ja ebainimliku kohtlemise keeld), 6 (õigus õiglasele

kohtumenetlusele), 8 (õigus era- ja perekonnaelu austamisele), 14 (diskrimineerimise keelamine) ja protokoll nr 1 art 1 (vara kaitse). EIÕK on kasutanud selleks, et tagada sotsiaalsete õiguste kaitse nii materiaalõiguse tõlgendamist kui ka loomingu- ja innovaatiivset lähenemist menetlusõigusele.

9. Millised on riigi positiivsed kohustused sotsiaalõiguste vallas? Kas sõda vaesuse vastu saab võita Konventsiooni laiendava tõlgendamisega? Kas leppida madalaimate ühiste standarditega? Kas ja kui palju arvestada riikide sotsiaalset, majanduslikku, ajaloolist ja poliitilist tausta?
10. „Kohus on teadlik, et sotsiaalsete ja majanduslike õiguste realiseerumine sõltub suurel määral kõnealusel riigis valitsevast olukorrast, eelkõige finantsolukorrast. Teiselt poolt tuleb Konventsiooni tõlgendada tänapäeva tingimuste valguses, EIK on kavandatud selleks, et reaalset ja praktiliselt kaitsta isikuid valdkondades, mida selles käsitletakse. Kuigi Konventsioonis on esile toodud olulised tsiviil- ja poliitilised õigused, on paljudel neist sotsiaalne või majanduslik kaasmõju.“ (*Airey v. Iirimaa*, 9.10.1979)
11. Mõned näited valdkondadest, mida EIÕK on käsitlenud:
 - a. õigus tervisele;
 - b. õigus eluasemele;
 - c. puuetega inimeste kaitse;
 - d. võitlus vaesusega;
 - e. õigus tööle;
 - f. õigus sotsiaalkindlustusele;
 - g. pensioniõiguslikud küsimused.
12. Eriti tähelepanelik tuleb olla kõige enam kannatavate suhtes nagu puuetega isikud, lapsed, eakad, üksikvanemad, suured pered, kodutud, töötud, sisserrändajad, põgenikud, varjupaiga taotlejad.
13. Õiguskaitse, juurdepääs kohtusse majanduskriisi ajal on tänases Euroopas üheks võtmeküsimuseks. Euroopa Inimõiguste Kohus on läbi aegade rõhutanud, et kohtusse pöördumise õigus peab eksisteerima mitte ainult teoorias (paberil, seaduses), vaid peab olema ka tegelikkuses rakendatav ja tõhusalt toimiv.

Probleemid Euroopas: kõrge riigilõivud, kättesaamatu õigusabi, vähesed alternatiivsed vaidluste lahendamise mehhanismid, ebaühtlased kohtute väljamõistetud hüvitised, kohtute eelarvete drastilised kärped, inimeste vähesed teadmised oma õigustest ja nende kaitsest. Kas vajadus reformideks?
14. Mõned konkreetsed näited EIÕK viimase aja praktikast eelkõige sotsiaalsete põhiõiguste vallas.
15. Sotsiaal-majanduslike õiguste/olukorraga haakuvad menetluslikud küsimused Euroopa Inimõiguste Kohtus: konkreetsete tingimuste hulgas, mis Euroopa Inimõiguste Kohtusse kaebajale esitatakse on ka see, et kaebaja peab olema „kannatanud märkimisväärse kahju all.“ Rikkumise eest riikidelt isikute kasuks väljamõistetavad hüvitised, kas ja kui palju arvestada riigi majandusliku olukorraga? Arutelu kohtulõivudest ja esindajakohustusest.